

klädda med vävda tapeter, spegelförsedda ljusplåtar, gardiner med och utan frans, de flesta i kattun etc.

Tapetserarmästare Zöllners räkning 1745 under den kungliga epoken utvisar att tyger som damast, brokad, kinesisk damast, vävda "Hottelist Tappeten" (Haute lisse) och sammet med guldbotten förekom. Det är intressant att följa den textila rumsinredningen från det kungliga herrskapets gemak via hovdamers, kammarherrars, pagers och kammarvaktmästares till kammarjungfrurs. För de sistnämndas del fick det räcka med "gedryckt Waxduch".

Band II:s stora inventarieförteckning börjar på sidan 22 och slutar på sidan 253. Vissa föremål kan följas genom de nära 100 åren listan omfattar, men det händer att vissa objekt tillkommer från andra kungliga slott eller flyttas ifrån paläet och att några helt enkelt blir sålda.

Den stora inventarieförteckningen gäller de tvåunderstavåningarna. På tredjevåningen fanns en "Möbelkammer" där alla de dyrbara föremålen som inte användes ivardagslag förvarades. Då och då hände det att man antingen på anonyma eller offentliga auktioner sålde en hel del.

Det sista kapitlet ger upplysningar om "beboerne i Prinsens Palais" d.v.s. både ägare, tjänstefolk och hyresgäster. Det är många intressanta titlar och yrken som ses i listorna. De visar också om folk var gifta, ogifta, separerade, änkor eller änklingar. Deras ålder är nog bokförd samt hur många äktenskap de har hunnit med, således något mera detaljerad än våra folkräkningar var på 1700-talet.

De två volymerna borde följas av en tredje för att tiden från 1851 till dess att Nationalmuseet övertog byggnadskomplexet också kan belysas, helst med redogörelse för också den senaste ombyggnaden, som definitivt har gjort det gamla paläet till ett fungerande modernt museum. Men med pietetsfullt bevarande av såväl byggnadens yttre skal som en del av de kungliga interiörerna.

Lis Granlund

Finn Werne: Böndernas bygge. Traditionellt byggnadsskick på landsbygden i Sverige. Förlags AB Wiken. Höganäs 1993. 402 s., ill.

Litteraturen om det äldre folkliga byggnadsskicket har varit märkvärdigt tunn sådd under

senare decennier. Arkitekturhistorikern Finn Wernes nya arbete är därför ett välkommet och välbehövligt tillskott och vittnar om att Chalmers Tekniska Högskola i Göteborg numera är ett centrum även för forskningen kring allmogens bebyggelse. Inte sedan Sigurd Erixons "Svensk byggnadskultur" kom 1947 har en så ambitiös översikt av allmogens byggnader publicerats i Sverige. Det skall dock genast sägas att Werne inte kommer i närheten av Sigurd Erixon i systematik och detaljskärpa, Wernes arbete är mer allmänt hållet och resonerande. "En kritisk omprövning av hans stora, omfattande och imponerande arbete borde emellertid göras om vi inte för all framtid skall tvingas se den byggnadshistoriska utvecklingen i hans tidstypiska perspektiv", skriver Werne om Erixons "Svensk byggnadskultur". Detta kan man tveklöst hålla med om och samtidigt kan man inte låta bli att beklaga, att Finn Werne inte velat ta på sig uppgiften själv. Någon diskussion av Erixon syftar inte Wernes arbete till. Ändå är han väl en av de få byggnadsforskare idag som skulle kunna klara av den uppgiften, som är precis så angelägen som han själv betonar. Men den skulle självklart fordra en enorm arbetsinsats. Dels skulle det förmodligen krävas en genomgång av hela det ritnings- och bildmaterial som samlats i de svenska museiarkiven, dels och framför allt skulle det behövas intensiva studier av 1700- och 1800-talens synprotokoll, antagligen den enda källa som kan ge ett mer kvantitativt perspektiv på gårdsformer och materialutveckling.

Werne strävar i sitt nya arbete efter att sätta in bondebebyggelsen i sin historiska kontext. Det är mycket förtjänstfullt och en del nya perspektiv framträder klarare. Men det betyder också att rätt mycket utrymme tas till presentationen av sådant som i varje fall för en etnolog framstår som väl känt allmångods, t.ex. de stora jordskiftenas genomförande och betydelse. Werne ser privatiseringen av marken i samband med skiftena, närmast antagligen uppdelningen av tidigare med sedvanerätt utnyttjade utmarker, som en viktig faktor i förändringen av byggnadsskicket och byggnadstekniken, liksom uppkomsten av en marknad för byggnadsmaterial och så småningom (efter andra världskriget) av transportabla och monterbara hus. Det budskap han förmedlar, med viss civilisationskritisk udd, är att den vanliga människan fjärrats från husbygandet, som blivit en sysselsättning för specialister. Något överdrivet framstår nog detta, med

tanke på hur pass vanligt det ännu är med "självyggen" på landsbygden.

Ett av Wernes bästa kapitel heter "Verktyg och teknik" och behandlar allmogebyggarnas redskap och metoder, ett mindreväl utrett ämne i den etnologiska litteraturen. Läsaren får en värdefull orientering t.ex. om timmermannens olika yxor, om dragjärnets centrala roll vid timmerhusbyggande och om sågens sena överflyglande avyxan. Även diskussionen om virkesval är intressant. Fur ansågs lättarbetad och motståndskraftigt mot röta medan gran ansågs segare. Valet mellan dessa två träslag skiftar efter virkets speciella användning. Man föredrog t.ex. gran till golvbräder men inte till loggolv, eftersom granbräderna inte tålde att bearbetas med slagor. Fur eller ek föredrogs i dörrar och fönster liksom i bottensyllar. Inte minst Wernes beskrivningar av hur hus i timmerteknik, skiftesverk och korsvirke verkligen restes bit för bit är utomordentligt pedagogiska.

Skiftesverkstekniken har setts som en byggnadsteknik för skogfattiga bygder där man behövde spara på virket. Intressant är att Werne sätter ett frågetecken för om skiftesverkstekniken verkligen hade den konsekvensen. Stockar till skiftesverkshus måste klyvas och innan de grovbladiga husbehovssågarna började komma i bruk vid allmogens byggen (i slutet av 1700-talet) innebar klyvningstekniken ett stort och ofrånkomligt spill. Poängen med skiftesverk var enligt Finn Werne snarare att man kunde utnyttja korta och även böjda och krokiga virkeslängder, vilket var omöjligt i timmertekniken.

Detta kapitel, i mitt tycke bokens mest kunskapsrika, innehåller även en detaljerad genomgång av tak- och golvkonstruktioner. Werne skiljer mellan vattenavvisande, värmeisolerande och täckande skikt i takbeläggningsen. Instruktiva teckningar underlättar förståelsen för läsaren. Taklutningen hade ett direkt samband med tak-täckningsmaterialet. Nävern var det viktigaste tätande skiktet i timmerhusens tak fram till mitten av 1800-talet och det överliggande täckningsvirkets uppgift var att skydda nävern mot regn eller uttorkning. I södra Sverige kunde nävern ersättas av andra material, t.ex. halm eller tång. När det gäller golvbeläggning menar Werne att stengolv och jordgolv varit förhållandevis vanliga förr, särskilt i södra Sverige, och att de skall ses i samband med vanan att ha kreatur inne i bostadshuset. Där denna vana höll i sig längst, t.ex. i Halland, var också "kätten", köksav-

delningen i stugan, länge stenlagd medan resten av stugan hade trägolv.

Finn Werne bygger i hög grad sin framställning på äldre topografiska författare och han citerar flitigt, ibland kanske väl flitigt. Beläsenheten är imponerande. Han ser på bondekulturen som en självständig och egenartad värld, som kom att hotas av samhällsutvecklingen och som så småningom gick under. Rikast och självständigast var den norrländska bondekulturen på grund av att adel och överhet här hade mindre inflytande. Det är därför, tycks Werne mena, som vi i Norrland påträffar de skickligaste bondesnickarna under 1800-talet. Framställningen kan här framstå som kraftigt förenklad, som en skrivbordskonstruktion, men innehåller likväl tänkvärda perspektiv. Werne polemiserar mot Manne Hofréns bild av de norrländska "storsnickarna" (väl närmast Pehr Westman), mot uppfattningen av bondekonsten som en retardering av högreståndskonsten. I stället för att tala om missförstådda barock- eller rokokomotiv vill Werne se folkkonstnärens verk ur dennes eget perspektiv, motiv som konstnären sett men gör bruk av "efter ett helt annat kodsysteem, en helt annan estetik".

Ett ganska stort utrymme i Wernes bok upptas av de många arkitekter och ståndspersoner som under 1700-talet och 1800-talet gjorde välmänta försök att påverka, förbättra och standardisera bondebefolkningens byggnadsskick. Eftersom de flesta försöken blev rätt verkningslösa har de mer ett arkitekturhistoriskt intresse än ett etnologiskt. Man saknar här en diskussion kring förslagets genomslag i bondekulturen, men man anar förstås att det var ringa. Några av förslagen är så pass originella och festliga, att de förtjänar att gå till eftervärlden. Hit hör Jonas Alströmers förslag till en torpstuga från 1775. Det var ett kvadratisk hus med en förstuga på ingångsgaveln innehållande loge och fähus. Tanken var att slippa gå utomhus för att sköta djuren utan att dock ha dem i samma rum som bostaden. "Eldstaden placerades så att när torparen öppnade dörren, skulle skenet från elden lysa honom då han fordrade och gödslade ut hos korna."

Över huvud taget har Werne ett gott öga till myndigheternas försök att styra bondekulturen, här byggnadsskicket. Han behandlar bl.a. kampanjerna för stenhusbyggande och skorstensbyggande under 1700-talet. Han menar att den förra blev rätt resultatlös "utom möjligen på Gotland". Det senare är ett understatement så gott som

något, på Gotland ledde ju skattebefrielsen för stenhusbyggande till en revolutionerande förändring av byggnadsskicket, se t.ex. John Granlunds artikel "Holz und Stein in der ländlichen Baukultur Gotlands im 17. Jahrhundert" (1966), som författaren inte uppmärksammat.

Finn Werne framställer 1600- och 1700-talens bondgårdar som naturligt framvuxna, funktionella, byggda på lokal kunskap och lokala behov. Men under 1700-talet börjar denna bondesamhällets " nakna gemenskap " att upplösas, en " föreställandets estetik " börjar vinna inesteg. Stenhusen blir ett ideal, timmerhusens egen karaktär börjar döljas, knutar laxas eller sågas av, väggar brädbesläs och målas, anderstugan blir ett finrum. Det som växer fram är " det moderna samhällets individuella relationer där det sociala rollspelet och representativiteten får större betydelse ". Hypotesen om en " föreställandets estetik " som omskapar bondemiljön är onekligen intressant och vore väldigt fördjupad framställning.

Det finns mycket att lära i Finn Wernes viktiga bok om " Böndernas bygge ", också en del att ifrågasätta. Det finns en starkt personlig linje i framställningen, som ibland kan verka utmanande men som också gör att arbetet blir engagerande och framför allt att det kan väcka konstruktiv debatt. En sådan skulle behövas på detta under senare år sorgligt försummade forskningsfält.

Mats Hellspong

Jan Paul Strid: Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 1993, 124 s., ill.

Vi hanterar och konfronteras dagligen med en stor mängd namn som hänför sig till gårdar, byar, städer, berg, vägar, vattendrag, skogspartier, åkrar och andra geografiska enheter och element i vår omgivning och i det landskap genom vilket vi stundom färdas. Men kanske funderar vi inte så ofta över vad dessa namn kan berättas om kulturlandskapet och vårt kulturarv liksom varför och när de uppstått.

En inspirationskälla till och en god hjälp på vägen att börja reflektera över ortnamnsfloran och utnyttja denna som ett källmaterial är Jan Paul Strids bok om ortnamnen som kulturlandskapets språkliga dimension.

Den centrala tesen i Strids bok är att ortnamn, vilka omfattar allt från namn på potatis-

landet bakom sommarstugan till namn på bygd och regioner, inte uppstått eller uppstått slumpartat. Det finns en logik i all sådan namngivning. Ortnamnen kan inte heller leva ett eget liv helt oberoende av förändringar i landskapet. Deras överlevnad är också avhängig av att de människor, som orienterar sig i och utnyttjar sin fysiska omgivning, ständigt använder sig av ortnamn för att göra detta på ett framgångsrikt sätt. Ortnamnen fyller alltså flera funktioner på olika plan. De är dels hjälpmedel i människors hantering av sin omgivning och dels en källa till förståelse av historien, d.v.s. människans historia, i landskapet. Det finns sålunda ett direkt samband mellan ortnamnen, marken och markanvändningen. Strid uttrycker förhållandet på följande sätt: "... ortnamnen utgör en trogen spegel av ett samhälles socioekonomiska och humanekologiska utveckling och (är) på så sätt ett viktigt verktyg i kulturhistorisk forskning".

Kulturlandskapets språkliga dimension innehåller dels resonemang, relaterade till ortnamnsforskningen, som utreder vad ett ortnamn är, hur det uppstår, hur och varför det fortlever eller varför det dör. Därutöver innehåller boken också översikter av ortnamnssockets historia med tyngdpunkten i det förhistoriska landskapet. I dagens ortnamnssock kan vi finna ledtrådar till förståelsen av stenålderns jägar- och fångstsamhälle, de äldsta jordbrukskulturerna, det första bofasta jordbruket liksom av de kommunikativa, organisatoriska och religiösa strukturerna i det förhistoriska samhället. Ortnamnen kan betraktas som en slags "språkliga fornlämningar" som utgör en värdefull källa till vår bebyggelsehistoria.

Vad är det då för en speciell egenskap som ortnamnen har och som möjliggör för oss att använda dem som en historiebok? Strid menar att den avgörande faktorn är att ortnamnen inte enbart korresponderar med den aktivitet eller den företeelse som föranlett namngivningen utan framför allt till den geografiska lokalitet där denna företeelse var eller är situerad. Därav följer att företeelsen som namngivits kan försvinna eller förändras utan att namnet dör så länge den geografiska enheten äger kontinuitet och betydelse i människors medvetande. Sålunda kan den backe där byns kvarn en gång låg benämnas "Kvarnbacken" trots att den kvarn som gav upphov till namnet är försvunnen sedan en lång tid tillbaka.

Begreppet "ortnamn" utgör en samlingsterm